

ПРОФ. ДР САИТ З. КАЧАПОР¹

Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици,
Филозофски факултет, Катедра за педагогију

ПРЕДУЗЕТНИШТВО КАО ЦИЉ И ИСХОД ВАСПИТАЊА И ОБРАЗОВАЊА²

Сажетак. Циљ васпитања, као најсвеобухватније, најшире и најбитније категорије педагошке науке више од пола века није био главна тема педагога. Зашто је то тако, остаје отворено питање, ако се зна да су наступиле крупне друштвене промене условљене распадом заједничке државе, те да је новонастала друштвена заједница, са свим проблемима које собом носи, ушла у демократске токове са тржишном оријентацијом. Ако друштво жели развијати демократију, са тржишном оријентацијом у привређивању, што пре свега и изнад свега значи конкурентност на тржишту, економски раст и развој и гаранцију сигурне егзистенције становништва, онда се мора преиспитати циљ васпитања и образовања, не само у институцијама система – школама, већ и на свим осталим нивоима: у породици, у вртићу, у медијима, у слободном времену, у процесу перманентног (целоживотног, формалног, неформалног и информалног) васпитања и образовања.

Посебна пажња се придаје предузетништву. Под појмовима предузетништво, предузетничко учење, учење о предузетништву, припрема за предузетништво, у овом раду, не мисли се, *apriori*, на оснивање предузећа и рад у њима, иако, у крајњој инстанци васпитање за предузетништво има и тај циљ. Мисли се на развијање предузетничког духа, на развијање предузетништва као животног стила, као начина мишљења и као начина приступања упознавања живота, људског друштва и човека. Другим речима предузетништво треба ставити у сам фокус васпитања.

¹ saitkacapor@gmail.com

² Рад је резултат истраживања у оквиру научноистраживачког пројекта III 47023 „Косово и Метохија између националног идентитета и евроинтеграције”, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Кључне речи: васпитање, циљ васпитања, предузетништво, предузетничко учење, учење о предузетништву, учење за предузетништво.

„Предузетници се не рађају, они то постају стицањем искуства у животу.”

Albert Shapiro, The Ohio State University

„Свако дете треба да буде предузетнички писмено и то је наш циљ.”

Порука земаља чланица SEECCEL-а

У нашем друштву, које се жели развијати као демократско, у чијој основи је тржишна оријентација у привреди, и као такво жели своје место у Европској заједници, бројне активности, у свим сегментима, посебно у систему васпитања и образовања, усмерене су на васпитање за демократију, за поштовање људских права и слобода, за толеранцију, схватање и прихватање међу људима, за сузбијање насиља и превазилажење конфликта... (Качапор, 2001: стр. 15).

Циљ васпитања традиционално је везан за хармонијски развој човека у физичком и здравственом, интелектуалном, моралном, радно-техничком и естетском погледу, односно изграђивање личности која има плански и организован стваралачки и радни однос према природи и свим областима људске делатности (Круљ, Качапор, Кулић, 2003: стр. 78). Другим речима, то је хармонијски развијена личност у физичком, интелектуалном, моралном, естетском и радно-техничком погледу – свестрано развијена личност. Свестраност „подразумева стварање реалних услова сваком човеку да испољава и максимално развија све своје људске, хумане, индивидуалне, генеричке и друштвене могућности. Свестраност значи интензиван индивидуални развој сваког појединца у датим друштвеним условима” (Поткоњак, Шимлеша, 1989: стр. 411).

Многи аутори, у земљи и иностранству, приликом дефинисања појма васпитање, у фокусу имају само морално васпитање („васпитање у духу хуманизма”, „припремање за породични живот”, „припремање за друштвени живот”, „поштовање и уважавање друштвених норми”, „васпитање у духу патриотизма”, „васпитање у духу солидарности”, „формирање позитивног односа према раду”, „формирање позитивног односа према материјалним и духовним вредностима”...). Тако се догађа да се васпитање, као најшири педагошки појам и процес, редуцира на само једну своју компоненту – морално васпитање.

Када је у питању институционално, школско васпитање, тих пет компоненти се неуједначено реализују. Оне, ни у теоријском смислу, нису једнако

представљене. Теоријским утемељењем васпитања на структури психичког живота, у фокус се стављају следећа подручја: когнитивно (рационално подручје), афективно (емоционално подручје) и психомоторичко (вољно-делатно подручје). Ма како се даље разрађивала таксономија ових подручја остаје запостављено нешто што је битна претпоставка за припрему нове генерације за живот у друштву са тржишном економијом, односно у друштву у коме влада бескомпромисна конкуренција на тржишту, на којем опстају само они који имају квалитетан производ високе функционалности, који је естетски изнад свих осталих производ те врсте, а који је јефтинији, што му аутоматски гарантује пласман... Запостављено је *васпитање у предузетничком духу*, у изграђивању стила живота у чијој основи је оријентација на рад, тачност у раду, прецизност, конкурентност...

Када се васпитање циљно темељи на најбитнијим задацима наставе, изнова се може уочити неуједначена реализација: тежиште се увек ставља на материјалним задацима наставе (односно на сазнајно подручје, на стицање знања о објективној стварности, тј. на усвајање наставне материје, наставне грађе), чиме се остварују задаци интелектуалног васпитања, односно когнитивног, рационалног, умног подручја. Битно се мање остварују функционални задаци наставе (развијање разноврсних људских способности – сензорних, практичних, изражајних, интелектуалних).

У процесу остваривања васпитних задатака посебна пажња се придаје интелектуалним и моралним квалитетима личности. Слично је и када се васпитање циљно усмери на остваривање вредности. Уочиће се да се оне неуједначено остварују у институцијама образовања: појачано се остварују генеричке вредности (од лат. *generis* – род, племе), које се тичу људског рода, општељудске вредности, односно, остваривање васпитних задатака који су у складу са опште прихваћеним људским вредностима; остварују се и друштвене или социјалне вредности, док су запостављене персоналне вредности (везане за лични живот, за достојанство личности, вредности које се тичу јединке, личности, које је чине срећном и успешном).

Тако, на пример, нема наставног предмета на коме се не реализују задаци из домена моралног и интелектуалног васпитања. Остале три компоненте (физичко-здравствено, радно-техничко и естетско), а посебно радно васпитање, запостављене су у односу на претходне две. У времену у којем друштво, као једну од најбитнијих основа, узима тржишну оријентацију у привређивању, *радно васпитање је недоуштиво зајављено*.

Уочава се у оквиру овог прилога, као и уопште, да није тежиште у залагању за смањење васпитно-образовних активности на остваривању циља и задатака интелектуалног, нити моралног васпитања. Напротив, у свим наставним предметима у свим активностима у настави и ван наставе, треба

систематски и плански остваривати задатке интелектуалног васпитања: стицање знања, развој интелектуалних способности, општи развој и формирање научног погледа на свет. У настави је неопходно развијати интересовања ученика за нова сазнања, уводити ученике у методе учења, у културу интелектуалног рада и изграђивати критички однос према сазнањима (Према: Вукасовић, 1976; Ђорђевић, 1990; Грандић, Гајић, 2001).

Исто тако, много више треба радити на остваривању задатака моралног васпитања:

- *Усвајање знања о моралу* (морални појмови и категорије, правила и начела, схватања и односи, садржаји и законитости морала и етике; разликовање добра од зла и моралних од неморалних поступака; упознавање права и дужности човека као члана људске заједнице; правилан (моралан) однос према људима – (хуманизам), према својој домовини – (патриотизам, родољубље), према другим народима и народностима света – (интернационализам, међународно разумевање), доследност мисли, речи и дела, позитиван однос према раду, материјалним и духовним добрима, усклађивање личних интереса са интересима друштва, правилни међуљудски односи засновани на толерантности и разумевању, вредновање сопственог понашања и понашања других итд.) (Упореди: Ђорђевић, 1976).
- *Усвајање моралних погледа и формирање моралних уверења* (дуготрајан процес, а огледа се у развијености части, поноса, љубави према добру, у животном оптимизму, уважавању истине и презирању лажи, осећању дужности, осећању одговорности, свести о потреби рада, социјалној правди, презирању зла, љубави према човеку, свом народу, домовини) (Према: Вукасовић, 1974).

Формирање навика понашања у складу са моралним нормама (у свим животним ситуацијама: у породици, у школи, радној организацији, на улици, у шетњи, на јавним местима, на скуповима; понашање према људима у окружењу, према млађима, вршњацима, старијима, друговима, пријатељима, људима са којима се случајно догађају сусрети, према припадницима супротног пола; понашање на радном месту и у разним животним ситуацијама) (Вукасовић, 1975).

Развијање и негововање позитивних особина воље и карактера (јачање воље, владање самим собом, управљање сопственим поступцима, контролисање свог темперамента, контролисање осећања и усмеравање на остваривање морално пожељних мотива; развијање упорности, доследности, принципијелности, усредсређености на циљ, иницијативности, дисциплину, организованост, самосталност итд.; сузбијање колебљивости, недоследности, лењости, површности, непринципијелности, неодговорности и других одлика одсуства воље;

развијање карактерних особина: достојанственост, систематичност, одважност, предузимљивост, критичност, радозналост, демократичност, савесност, пажљивост, природност, тачност, досетљивост, радиност, уздржљивост, храброст, марљивост, оптимистичност, честитост, поузданост, скромност, толерантност, издржљивост, хуманост, солидарност, одлучност, поноситост, племенитост, пожртвованост, верност, искреност итд.) (Круљ, Качапор, Кулић, 2003).

Развијање смисла за уочавање и неговоње етичких вредности (општедруштвене вредности, однос према друштвеној заједници, уважавање једнакости међу људима, праведности, општељудске солидарности, равноправности, брига о старима и немоћнима, обавеза према родитељима, брига за здраво потомство и обавеза према деци, правилан однос према припадницима супротног пола; саморазвој, лична еманципација, аутономија личности, развијање самокритичности, развијање способности за критику итд.) (Круљ, Качапор, Кулић, 2003).

Овако схваћено интелектуално и морално васпитање чини основу за сваку даљу васпитну надградњу. Потребно је потакнути педагошке теоретичаре и практичаре на то да се у циљ и задатке васпитања равноправно уврсти *предузетничко васпитање* и да се у институцијама система – школама систематски и плански реализује. На тај начин се жели одазвати настојањима европске спољне политике за искоришћавање људског потенцијала да се кроз реформу образовања побољша животни стандард, ојача друштвена заједница и приступи, као равноправан члан, Европској унији.³

Рedefинисање циља васпитања данас је актуелно не само у Србији и земљама у окружењу, него и у Европи у целини. Животна стварност показује да се примат предузетничког духа, успеха у производњи и конкурентности на тржишту, са тла Европе у којој је доминантно био присутан, већ преселио на тло земаља Далеког истока и Америке, а да Србија у утрку тржишне оријентације у привређивању улази готово потпуно неспремна. Резултати PISA⁴, као и TIMSS⁵ тестова су показали забрињавајуће резултате. Због свега претходно

³ The ETF – European Training Foundation is an EU (ЕТФ – Европска агенција за образовање основана у контексту спољне политике Европске уније, да помаже земљама у транзицијском развоју да искористе људски потенцијал и да кроз реформу образовања, кроз обуку и организацију система тржишта рада, унапреде свој положај. Ова агенција има седиште у Торину, у Италији, а активна је од 1994.

⁴ PISA – Program for International Student Assessment / Програм међународне евалуације образовних постигнућа ученика, на завршетку периода општег образовања, чији је основни циљ процена различитих аспеката припремљености ученика за изазове наставка школовања и сналажења у свакодневним животним ситуацијама. Процењују се постигнућа ученика у четири области: математика, природне науке, разумевање прочитаног и решавање проблема.

⁵ TIMSS – Trends in International Mathematics and Science Study / Међународно испитивање ученичких постигнућа у математици и природним наукама, које се спроводи у четворогодишњим циклусима (1995, 1999, 2003, 2007). Резултати ТИМСС-а дају податке о успешности ученика на крају четвртог и осмог разреда основне школе.

наведеног сада се „У Југоисточној Европи ... улажу напори на националном нивоу да се предузетничко учење интегрише као кључни елемент промовисања одрживог привредног раста и јачања конкурентности. Због тих националних напора, а и следећи начело да „када се људи удруже, проблеми постају могућности”, земље чланице SEECEL-а⁶ сложиле су се да стратешки сарађују на регионалном нивоу да размењују идеје и искуства, створе додатну вредност и успоставе систем доживотног предузетничког учења (ДПУ)” (РА⁷, програм Европске уније за више корисника, Предузетничко учење, Приступ кључним компетенцијама, ИСЦЕД⁸, ниво 2, Пројекат финансира Европска унија, Пројекат реализује SEECEL 1, Загреб, 2011, стр. 5. Доступно и на: www.seecel.hr).

У овом друштвеном окружењу ова тема има посебну специфичност и тежину. Трагови тек прохујалог вихора распада заједничке државе, међу којима су најболнији људска страдања, прогони, избеглиштва, али и уништавања материјалних добара, свуда су видљиви. У психичкој сфери то неминовно изазива немире и неурозе, емоционалну лабилност, страх од контаката, депресију и друге облике анксиозности. У области социјалног понашања, посебно међу децом и младима, то доводи до појачане агресивности, искривљеног поимања морала и етике и когнитивног прилагођавања условима насиља и опасности. Земља у транзицији, са деградираном привредом која је раније била заснована на рударству и индустрији, сусреће се са бројним проблемима, међу којима има и таквих које није лако превазићи: једна од највећих стопа незапослености у Европи, низак животни стандард и неизвесна будућност, за већину становника. На Косову и Метохији, сви ови проблеми се мултиплицирају, те је неопходно укључивање свих друштвених фактора, али и међународне, посебно Европске заједнице, на њиховом решавању. Када су у питању васпитање и образовање, решења, између осталог, треба тражити у неговању предузетништва, у изграђивању стила живота у чијој основи је позитиван однос према раду, трагање за решењима, покретање иницијатива, доследност у реализацији планова итд. Предузетништво као животни правац, као смисао живота, треба фаворизовати кроз све ступење васпитног система: породицу, предшколско васпитање, школу на свим нивоима, вршњачке групе, слободно време, медије, професионално бављење, речју, перманентно.

Васпитање за предузетништво, у оваквим друштвеним околностима, није довољно само наменити младима. Треба га осмислити и прилагодити свим припадницима друштва, укупној популацији, без обзира на старост или припадност по било којој основи. Потребно је, дакле, мењати однос према ра-

⁶ Центар за предузетничко учење Југоисточне Европе.

⁷ Инструмент за предприступну помоћ.

⁸ Међународна стандардна класификација образовања.

ду код сваког појединца како би се мењао положај сваког појединца, па тиме и друштва у целини и, коначно, интеграцијом у Европску заједницу, дати допринос благостању целе те заједнице. То подразумева мењање концепције укупног система васпитања и израду посебне стратегије у оквиру које ће се систематски и плански, континуирано, на свим нивоима (LLL) реализовати програми предузетничког васпитања.

У овом прилогу, тежиште је усмерено на предузетничко васпитање у институцијама система – школама, а у оквиру тога – на основну и средњу школу, односно на положај и улогу ученика и наставника у том процесу.

Педагогија, као систем наука о васпитању, решење изградње друштва и положаја сваког појединца у њему види у васпитању. Васпитање је она сфера људске систематске и планске активности која најбитније може допринети мењању свести и развијању другачијих, друштвено и персонално прихватљивијих, вештина и навика и конкретних поступања. Зато васпитну делатност на свим нивоима тог система, а то значи перманентно (*Life Long Learning*) треба систематски и плански организовати и у циљу учења за предузетништво. Сваки степен васпитног система може имати веома велики, па и пресудан, значај у васпитању за предузетништво. У васпитању у целини, посебно када је реч о преваспитању, тешко је утврдити на којем нивоу васпитања је направљен пропуст. Исто тако је тешко утврдити који степен васпитања је имао пресудну улогу у формирању одређеног облика понашања, прихватања одређених модела и вредности. Тако је и са васпитањем предузетне личности. Зато, у овом прилогу, жели се указати, подсетити оне који се желе бавити појачаним васпитањем за предузетништво, посебно наставнике основних и средњих школа, на значај свих васпитних степена, као и на значај савремених научних достигнућа педагогије и њених дисциплина, психологије и њених дисциплина те разних других наука које имају, мање или више, додирних тачака са васпитањем људи, као и економије и њој сродних дисциплина, технике и технологије.

Васпитање за предузетништво изузетно је педагошки актуелно поље људске делатности. Зато оно тражи мултидисциплинарни приступ. Због његове комплексности и вишеслојности, потребно га је третирати са аспекта различитих наука и друштвених делатности. Пре свега мисли се на педагошку, психолошку, социолошку, економску, техничко-технолошку димензију проблема, али и на еколошку, тј. општеживотну. Васпитање за предузетништво подразумева тимски рад више стручњака, са јасном визијом рада на васпитању за егзистенцију, за живот у објективној стварности, за узајамни (генерички – општељудски и социјални – друштвени) живот на свим нивоима формирања личности, на друштвеној бризи за обезбеђивање услова за људски достојан (хуман) живот и рад и инклузију у здраву социјалну средину.

Због сложености овог проблема не може се очекивати да ће једним пројектом, ма колико он био озбиљно схваћен, сви проблеми бити решени. Бављење овим проблемом има за циљ да се укаже на неке аспекте проблема и да се понуде нека решења. Чињеница је да овај проблем тражи сталну, континуирану, планску и систематску друштвену активност, са широком међународном подршком.

Циљ васпитања за предузетништво јесте припрема свих припадника друштва, посебно млађег нараштаја, за економски и сваки други напредак друштва (за привредни раст и развој, за конкурентност националне привреде) и за бољи положај сваког појединца у њему. Привреда тражи, од сваког појединца у ланцу, да предузетнички мисли и делује. Предузетничка свест се стице, она се учи у процесу васпитања и образовања и треба да представља спону између образовања и света рада, између детињства и зрелог доба, између привредне и друштвене кризе и просперитета.

Уколико овај прилог подстакне нове истраживаче и ствараоце, креаторе и реализаторе васпитања, на нове приступе комплексном феномену васпитања за предузетништво, односно за успешан живот у демократском друштву у околностима тржишне конкуренције, може се рећи да је циљ постигнут.

ТЕОРИЈСКО УТЕМЕЉЕЊЕ ВАСПИТАЊА ЗА ПРЕДУЗЕТНИШТВО

Појам „*entrepreneurship education*” који је изузетно актуелан у Америци и Европској унији, у Србији је различито схваћен. Код различитих аутора и институција стоје различите одреднице за овај појам: предузетништво, предузетничко учење, учење о предузетништву, учење за предузетништво, предузетничко образовање, предузетничко васпитање, васпитање за предузетништво, предузетничка писменост. Зато се намеће потреба да се сви ови појмови објасне и да се појам који се разматра у овом прилогу – *васпитање за предузетништво* теоријски утемељи.

- **Предузетништво:** „Пуно је аутора који предузетништво третирају као нешто прилично мистериозно, као таленат, инспирацију, блесак генијалности, уметничку форму. У том контексту се говори о „великој личности која доласком на овај свет доноси и урођене склоности и способности за предузетничко понашање, која на указану шансу реагују инстинктивно, осећајем за тренутак и проблем” (Светислав Пауновић, *Предузетничко образовање – како га учинити ефикаснијим и предузетнијим? Entrepreneurship education – how to make it more efficient and entrepreneurial?*”). Супротно оваквим схватањима постоје схватања

да се предузетништво учи, да се стиче, да се може увежбавати, те да се у процесу систематског понављања могу стицати вештине и коначно навике предузетничког понашања у конкретним животним ситуацијама.

Економисти под овим појмом подразумевају ресурс за покретање менаџмента предузећа (компаније) да развија адекватан систем и начин размишљања који подржава корпоративно предузетништво, предузетнички дух и иновативну климу на свим организационим нивоима фирме. Зато економисти у промишљању овог појма увек мисле на менаџера, на моделе и технике подстицања процеса креирања нових пословних идеја, на експанзију тржишта, на развој технологија и унапређење метода рада... Реч је о предузетном менаџеру који иницира нове пројекте и преузима ризик успеха читавог пословног подухвата. Мисли се и на *преузимање* иницијативе, одређених конкретних корака, пута којим ће се развијати предузеће. Уз овако схваћен појам *'предузетништво'* увек се имају на уму особине оног ко је предузетан: предузимачка активност, предузимљивост, предузетнички дух, иницијативност...

У најбитнијим документима ЕУ који третирају ову проблематику (Европска комисија; Европски референтни оквир за кључне компетенције за доживотно учење (*European Reference Framework for Key Competences for Lifelong Learning*) (Брисел, 2007) предузетништво се дефинише као „способност појединца да преточи идеје у дела. (Предузетништво) укључује креативност, иновацију и преузимање ризика, као и способност планирања и управљања пројектима како би се постигли циљеви. То подржава појединце не само у њиховом свакодневном животу код куће и у друштву, већ и на радном месту, да постану свесни контекста њиховог посла и способни да уграбе прилику, а такође представља и темељ за конкретније вештине и знања која су потребна онима који оснивају или доприносе социјалној или пословној делатности. То треба да обухвата свест о етичким вредностима и да промовише добру владавину” (РА програм Европске уније за више корисника, Предузетничко учење, Приступ кључним компетенцијама, ИСЦЕД, ниво 2, Пројекат финансира Европска унија, Пројекат реализује SEECCEL 1, Загреб, 2011, стр. 13).

„Предузетничко образовање треба да се укључи у наставни план и програм за основне школе. Посебно је на овом нивоу образовања важно убедити школе, наставнике и родитеље да предузетништво представља *кључну компетенцију за све* и да то није усмерено ка томе да претвори све ученике у пословне људе, већ да промовише предузетнички начин размишљања тако да оно постане саставни део наставног плана и програма као хоризонталног елемента у свим областима учења” (Европска комисија; Осло агенда за предузетничко образовање у Европи (*Oslo Agenda for Entrepreneurship Education in Europe*) (Осло, октобар 2006, стр. 13).

Педагошко схватање овог појма неизоставно стоји уз најшири педагошки појам и процес – васпитање. Предузетништво је исход васпитања, квалитет личности, васпитаност која подразумева (само)учење, (само)иницијативност, (само)рад, (само)дисциплину, (само)вредновање, (само)процењивање сопствених резултата рада, (само)оцењивање ... Коначно, предузетна личност са васпитања прелази на самоваспитање, са образовања на самообразовање, са учења на самоучење, са дисциплине на самодисциплину, са рада на саморада, са образовања на перманентно образовање, на оно што је у популарној педагошкој литератури означено као целоживотно учење, односно на *LLL – life long learning*.

- **Учење о предузетништву *alias* учење за предузетништво:** У различитим прилозима о предузетништву, као и у пројектима и документима која регулишу питање увођења и реализације у наставним плановима и програмима, односно у институције система васпитања и образовања, евидентна је различитост у терминологији за исти појам. Најчешће се, чак у истом контексту, сусрећу синтагме: учење о предузетништву и учење за предузетништво и (или) учење предузетништва.

Европска комисија је реализовала пројекат о предузетничком учењу у Босни и Херцеговини. Пројектом је обухваћена целина Босне и Херцеговине са оба ентитета: Федерација БиХ и Република Српска (*Entrepreneurial Learning in the Education System in Bosnia and Herzegovina EuropeAid/128078/C/SER/BA*).⁹

Влада Републике Хрватске, Министарство gospodarства, рада и предузетништва је донела Стратегију учења за предузетништво (Загреб, 2010).

У Црној Гори је, уз пуну потпору ЕУ, донета и усвојена „Национална стратегија за целоживотно учење за предузетништво – Од идеје према акцији” (2008. године). Предлози за курикулум су израђени и „пилотирани”.

У Македонији је извршена национална координација на нивоу заинтересованих министарстава и основан је Национални центар за учење предузетништва и иновације (уз подршку Аустријског донаторског пакета). Уведена је обавеза да се предузетништво учи у свим средњим школама (уз билатерални донаторски пројект УСАИД), док су потребе за увођењем у основном и високом школству исказане за финансирање од стране ЕУ. У овој земљи још није усвојена национална стратегија учења за предузетништво.

⁹ Веће министара Босне и Херцеговине је 7. марта усвојило Стратегију учења о предузетништву у образовним системима у Босни и Херцеговини, за период 2012–2015. Стратегија је израђена у склопу пројекта „Учење о предузетништву у образовним системима у БиХ”, који је финансирала Европска унија кроз IPA-у 2007. Стратегија је усвојена с планом имплементације, те представља кључни корак како би учење о предузетништву и култура предузетништва ушли у учионице широм БиХ.

У Србији је, као што је већ наведено, покренут Споразум о сарадњи на нивоу Министарства просвете и Министарства економије и регионалног развоја. У Скупштини Републике Србије представљено је учење за предузетништво 30. новембра 2010. године, залагањем грађанске иницијативе. До сада су урађени курикулуми за средње школе, а пројект је подржан донаторским билатералним пројектом Владе Норвешке.

Европска унија је прихватила финансирање учења за предузетништво у Републици Турској. До сада је учење за предузетништво, у тој земљи, укључено у опште документе развоја образовања, али још увек није имплементирано. Уведена је обавеза учења за предузетништво у струковним школама, а интензивно се ради на припремама за остале нивое образовног система.

У Албанији је започео процес националног усаглашавања учења за предузетништво – Споразумом о сарадњи између министарства индустрије и министарства образовања.

Може се уочити да појам „Entrepreneurial Learning” није једнако схваћен: док једни уче „о предузетништву”, други уче „за предузетништво”. Постоје ли разлике? Разлике су изузетно велике.

Учење о предузетништву није новина. Наиме, и у тзв. „старој школи” и у „новој школи” било је учења о предузетништву. Ученици су, заједно са наставницима, „прелазили” лекције о предузетништву и упознавали се с тим где људи, мање или више, имају предузетан однос.

Реч је о томе да се у процесу васпитања и образовања, у институцијама система – школама, као и шире (на свим ступњевима васпитања и образовања) учи предузетништво и да се млади људи припремају да буду предузетни (за предузетништво). Није довољно само да ученици, у току наставног процеса, науче чињенице (конкретности, појединости) о предузетништву и да на основу њих усвоје генерализације (општости) о томе шта је предузетништво. Потребно је систематски и плански увести ученика у предузетништво како би се он у свим животним ситуацијама предузетнички понашао.

- **Предузетничко учење:** Иницијативу за увођење предузетничког учења у систем образовања и обуке у Србији покренуло је Министарство економије и регионалног развоја 2009. године у оквиру пројекта „Увођење доживотног предузетничког учења” који је финансиран средствима ЕУ (<http://www.kombeg.org.rs>). Циљ пројекта је био изградња националног партнерства за промоцију предузетничког учења и израда Стратегије. Формирана је радна група пројекта коју је чинило 10 партнера из приватног и јавног сектора и то:
 - Министарство економије и регионалног развоја,
 - Министарство просвете,
 - Министарство омладине и спорта,

- Универзитет у Београду,
- Завод за унапређење образовања и васпитања,
- Национална агенција за регионални развој,
- Национална служба за запошљавање,
- Привредна комора Србије,
- Унија послодаваца Србије,
- Београдска отворена школа,
- Центар за квалитетно образовање и
- Грађанска иницијатива.

Током 2009. године одржане су три радионице са стручњацима Европске фондације за стручно образовање и обуку и SEECCEL, на којима је развијана структура и облик националног партнерства и структура Стратегије за доживотно предузетничко учење. Радна група је израдила нацрте Меморандума о разумевању између министарстава економије и просвете и Протокол о сарадњи свих партнера, као и радну верзију Стратегије.

Предузетничко учење у Србији је неопходно. „Неповољан економски положај младих нарочито је изражен у Србији и земљама у окружењу. Скоро половина младих у Србији између 15–30 година старости је незапослена. Скоро 40% младих између 20–24 године старости и ¼ младих између 25 и 29 година старости такође је незапослена. Млади који су запослени раде у изразито неповољним условима. Често је у питању рад на црно, рад без уговора који се не уписује у радну књижицу, за који се не остварује одговарајући радни стаж, без уплаћивања пореза и доприноса, често и за мању плату од плате коју примају старије колеге који обављају исти посао. Велики број младих ради ван своје струке и на пословима који захтевају ниже квалификације од оних које поседују” („Увођење доживотног предузетничког учења” <http://www.kombeg.org.rs>).

Законом о основама система образовања и васпитања Републике Србије (2009), иницирано је предузетничко учење. У члану 5, став 10. у којем се наводе општи исходи образовања и васпитања у Србији, као један од исхода наводи се способност ученика да „покрећу и спремно прихватају промене, преузимају одговорност и имају предузетнички приступ и јасну оријентацију ка остваривању циљева и постизању успеха” (Закон о основама система образовања и васпитања у Србији, 2009).

Предузетничко учење је, истина експлиците, исказано у више стратешких циљева у Националној стратегији за младе. (Национална стратегија за младе, „Службени гласник РС”, бр. 55/05, 71/05 – исправка и 101/07, Београд, 9. маја 2008. године), као и у Стратегији развоја конкурентних и иновативних малих и средњих предузећа 2008–2013, Владе Републике Србије.

Предузетничко учење је исказано у више докумената Европске уније¹⁰, од којих су у овом раду наведени:

- „Заједно стварати раст и радна места: Нови почетак за Лисабонску стратегију” (*Communication to the Spring European Council: Working Together for Growth and Jobs*, http://europa.eu.int/growthandjobs/pdf/SOM2005_024_en.pdf), Закон о малом бизнису (раније: Европска повеља о малим и средњим предузећима). Први принцип овог закона (од укупно 10) јесте увођење предузетничког учења и усвајање одговарајућег стратешког документа.¹¹

„Стратегија ЕУ до 2020. (2009) и Стратегија ЕУ за образовање и усавршавање до 2020. (2009) дефинисале су предузетничко учење као кључну компетенцију за један од кључних приоритета у креирању политике, који подстиче и утврђује стратешки приступ унапређењу предузетничке писмености сваког грађанина кроз доживотно предузетничко учење” (ИРА програм Европске уније за више корисника, Предузетничко учење, Приступ кључним компетенцијама, ИСЦЕД, ниво 2, Пројекат финансира Европска унија, стр. 15).

Под појмом *ипредузетничко учење* сви партнери ове групе су подразумевали оно што је у Европи и Америци познато као Entrepreneurship Education.

¹⁰ Европска повеља за мало и средње предузетништво – „SME Charter” (2003), Зелена књига – Предузетништво у ЕУ, Подстицање предузетничког начина размишљања и јачања вештина (2003), ЕУ Кључне компетенције за целоживотно учење (2005), ЕУ Осло агенда (+ Норвешка 2006), ЕУ школе за 21. столеће (2007), Учење за предузетништво у високом образовању – неекономски факултети (2008), ЕУ економски план за излазак из кризе (2008), Европски закон о малом предузетништву – SBA – Small business Act for Europa (2008), Europa 2020 strategy (2009), Закључци Европског већа (2009) – Education and Training 2020, Приоритети за „Образовање и усавршавање 2010–2020”, Партнерство у образовању, „Wise man report” – Европа 2030 (2010), EU Employment Guidelines 2010–2014 (2010).

¹¹ Европска повеља о малим предузећима „Small Business Act” for Europe (SBA) усвојена је у јуну 2008. године. Повеља рефлектује политичку вољу Европске комисије којом се препознаје улога МСП-а у економији ЕУ и земаља чланица, те по први пута поставља оквир за своју свеобухватну МСП политику. Циљ је постићи побољшање актуелног приступа предузетништву, утемељити постулат „прво мислити на мале ствари” или „Think Small first” код израде политике за јавне сервисе којим се регулишу активности у овом сегменту, како би се промовисала МСП и њихов развој тако што ће им се пружити подршка и помоћ у борби са свим врстама проблема који спречавају њихов развој. Европска повеља о малим предузећима односи се на све субјекте који имају независан начин деловања и запошљавају мање од 250 радника, реч је о 99% свих бизниса у Европи. Од 2003. године, Србија је потписница Европске повеље о малим и средњим предузећима, те се од Србије очекује да доследно примени принципе из ЕУ закона о малом бизнису. Осим тога, овај закон улази у правну тековину ЕУ (acquis communautaire) па ће Србија током процеса приступања ЕУ морати да отпочне спровођење тог закона у свој унутрашњи правни систем. У том смислу, ЕУ закон о малом бизнису биће једна од тема преговора о приступању у оквиру Поглавља 20 (предузећа и индустрија).

- **Предузетничко образовање:** „Европска комисија је развила и усвојила низ мера. Најважнија међу њима јесте изградња јаче културе предузетништва и „предузетничког духа” нарочито међу младим људима, за шта кључне покретаче представљају образовање и обука” (ИРА програм Европске уније за више корисника, Предузетничко учење, Приступ кључним компетенцијама, ИСЦЕД, ниво 2, Пројекат финансира Европска унија, стр. 11). Један од најважнијих политичких корака у којем су исказани захтеви за модернизацију система образовања и обуке, како би ЕУ постала „најконкурентнија и најдинамичнија економија на свету, заснована на знањима и која је способна за одржив економски раст са више бољих послова и бољом друштвеном кохезијом, била је Лисабонска стратегија (Лисабонски европски савет) (Брисел, март, 2000). У складу са Лисабонском стратегијом израђена је и усвојена Европска повеља за мала предузећа¹² (Европска комисија; Европска повеља за мала предузећа (*European Charter for Small Enterprises*) (Брисел, јун 2000). У овој повељи је исказана потреба да се „општа знања о пословању и предузетништву”... подучавају на свим нивоима заједно са „посебним модулима везаним за пословање” као кључна одредница на нивоу средњег образовања и на вишим нивоима образовања.

Један од докумената који има карактер јасног усмеравања, са препорукама и директивама за конкретнији приступ развијању система доживотног предузетничког учења јесте Зелена књига за предузетништво у ЕУ (Европска комисија; Зелена књига: Предузетништво у Европи) (*Green Paper: Entrepreneurship in Europe*) (Брисел, јануар 2003).¹³ Коначно, у циљу припремања свих припадника друштвене заједнице за успешан живот у окружењу тржишне економије, ЕУ је објавила препоруку под насловом Европски оквир за кључне компетенције за доживотно учење (2006). „Овај оквир може да се сматра почетном тачком за развој нове писмености (предузетничке писмености) за ново доба, која ће поспешити конкурентне привреде засноване на одрживом расту и развоју” (ИРА програм Европске уније за више корисника, Предузетничко учење, Приступ кључним компетенцијама, ИСЦЕД, ниво 2, Пројекат финансира Европска унија, стр. 12).

У том документу је појам компетенције схваћен као исходиште процеса образовања, као производ стицања знања (чињенице и генерализације), као усвајање вештина и формирање навика, као развој конкретних способности и

¹² Усвојена 2002. године за земље чланице ЕУ и 2003. за земље у предприступној фази. Њена суштина је да „негује предузетнички дух и нове вештине”.

¹³ У овом документу је дефинисано да „образовање и обука треба да допринесу подстицању предузетништва кроз неговање правога духа, свести о каријерним могућностима и вештинама предузетника”.

коначно, као формирање ставова. „Компетенције дефинисане у том документу јесу:

- Комуникација на матерњем језику;
 - Комуникација на страним језицима;
 - Математичка компетенција и основне компетенције у науци и технологији;
 - Информатичке компетенције;
 - Учење како се учи;
 - Социјалне и грађанске компетенције;
 - Смисао за иницијативу и предузетништво;
 - Културна освешћеност и експресија” (РА програм Европске уније за више корисника, Предузетничко учење, Приступ кључним компетенцијама, ИСЦЕД, ниво 2, Пројекат финансира Европска унија, стр. 12).
- **Предузетничка писменост:** Земље чланице SEECEL-а су закључиле да је неопходно подржати шири смисао предузетничког учења. Зато су државе отишле корак даље и први пут су представиле термин – предузетничка писменост. Стручњаци, представници тих земаља, сложили су се да сваки грађанин треба да буде предузетнички писмен. Предузетничка писменост подразумева „концепт образовања и обуке који подржава предузетнички начин размишљања и заснива се на усавршавању појединаца, укључујући основне принципе ефикасности у свакодневном животу, без посебног фокуса на започињање бизниса – све то води до предузетничке писмености за друштво у целини” (РА: стр. 23).
 - **Предузетничко васпитање:** Имајући у виду васпитање као најшири педагошки појам и процес који прати човека од рођења до краја живота, потребно је организовати систематски и плански рад на сталном васпитању за предузетништво. „Већина оног што се може чути о предузетништву је погрешно. Оно није магично, није мистериозно и нема никакве везе са генима. То је дисциплина и као свака друга дисциплина може да се научи. Оно што нам је потребно јесте предузетничко друштво у ком су иновација и предузетништво нормални, постојани и континуирани” (Дракер, 2009: стр. 10, 12, према: РА: стр. 29).

Да би се остварио концепт предузетног друштва, нужно је васпита(ва)ти све припаднике тог друштва тако да имају изграђене позитивне ставове према раду и предузетништву и да предузетнички мисле. Као и у свакој другој сфери организованог рада на припремању људи за живот у друштву, за ту активност је потребан систематски, плански, педагошки обликован и вођен васпитни рад. Почетак остварења овог циља налази се у најранијем детињству, а крајњи исход су компетенције за успешан живот, што је гаранција успеха друштва у

целини. Једна у низу компетенција јесте „...способност појединца да преточи идеје у дела, која такође укључује и креативност, иновацију, ризиковање и способност планирања и управљања пројектима да би се постигли циљеви” (Препорука Европског парламента и Савета о кључним компетенцијама за доживотно учење (2006/962/ЕЦ), Службени лист Европске уније, Л 394/10, 2006).

Васпитање за предузетништво треба да испуни и низ задатака:

- да омогући сваком ученику да, у педагошки обликованом окружењу, стиче знања, вештине и навике, развија способности за уочавање законитости у објективној стварности и схвати међузависност успешног живота и рада;
- да омогући сваком ученику активност у којој ће до пуног изражаја доћи његова мисаона активност, рационално доношење одлука, покретање и реализација идеја и задовољство постигнутим успехом;
- изграђивање моралног односа према свим учесницима у процесу рада, према раду у целини, према средствима за рад и оствареним производима;
- да омогући сваком ученику да искаже своје способности за планирање, програмирање, организовање, управљање, вођство, вредновање, евалуацију и оцењивање резултата рада, како личног, тако и свих других учесника у том процесу;
- да омогући сваком ученику да искаже способности за представљање свога рада и остварених резултата, као и за представљање рада и резултата рада других;
- да омогући сваком ученику да искаже способности евидентирања свих фаза процеса рада;
- да омогући сваком ученику да искаже способности вођења преговора за остваривање предузетничких активности;
- да омогући сваком ученику да се искаже у индивидуалном, групном и колективном раду;
- да омогући сваком ученику да искаже самосталност, самоиницијативност, саморад, самокритичност и аргументовану критичност;
- да омогући сваком ученику да искаже спремност на преузимање ризика и спретност у предупредивању свих сметњи које стоје на путу реализације рада;
- да омогући сваком ученику да се искаже у пласирању резултата (производа) свога рада и рада групе (колектива) коме припада;
- да омогући сваком ученику да искаже истрајност и доследност на путу према постављеном циљу.

Све овде постављене задатке могуће је даље таксативно разрађивати, у смислу праћења, мерења, евалуације и оцењивања ученичких постигнућа.¹⁴ Експерти из земаља чланица SEECЕL-а применили су Блумову таксономију. У табели (приказаној доле) дата је у целини (РА: стр. 32):

РЕДНИ БРОЈ	КОГНИТИВНИ ДОМЕН	АКТИВНИ ГЛАГОЛИ
1.	знање	пописати, дефинисати, рећи, идентификовати, показати, означити, прикупити, испитати, табелирати, цитирати, именовати, укратко описати, препознати, навести
2.	разумевање	резимирати, описати, протумачити, поредити по супротности, предвидети, повезати, издвојити, проценити, разликовати, дискутовати, проширити
3.	примена	применити, демонстрирати, израчунати, попунити, илустровати, показати, решити, испитати, модификовати, повезати, променити, класификовати, прорачунати
4.	анализа	анализирати, одвојити, поређати, објаснити, повезати, класификовати, извести закључак, уредити, поделити, упоредити, поредити по супротности, селектовати, разликовати
5.	синтеза	комбиновати, интегрисати, модификовати, преуредити, заменити, планирати, створити, дизајнирати, саставити, формулисати, припремити, сакупити

¹⁴ Америчко психолошко друштво усвојило је конвенцију о подели циљева образовног процеса коју је предложио амерички психолог Б. С. Блум (Bloom В., Englehart М. D., Furst Е. J., Kratwohl D., Hill W. H.; *The Taxonomy of Educational Objectives, The Classification of Educational Goals, Handbook I: Cognitive Domain (1956)*). Према његовом предлогу облици учења се деле у три категорије: когнитивну (знање), афективну (ставови) и психомоторичку (вештине). У оквиру когнитивне категорије Блум разликује шест хијерархијских нивоа учења: чињенично знање, разумевање, примена, анализа, синтеза и процена.

ПРЕДУЗЕТНИЧКО ВАСПИТАЊЕ ТРАЖИ ПРЕДУЗЕТНЕ НАСТАВНИКЕ И ПРЕДУЗЕТНИЧКИ АМБИЈЕНТ У ШКОЛИ

Школа у Србији је одавно прошла фазу у којој је учитељ, милом или силом, настојао да ученици упамте и пред њим понове наставне садржаје који су били предвиђени наставним планом и програмом. О томе најречитије говори, и данас присутна изрека „субота – ђачка бубота”.¹⁵ Период интелектуалистичке школе, односно школе у којој се инсистирало на запамћивању, трајао је врло дуго. Практично, у школама на овом подручју, у мањој или већој мери, то је присутно све до реформских промена из 1974. године, па и након тога, све до данашњих дана.

Школа је, дакле, из перспективе ученика схватана као „мучилиште”, а у најбољем случају као „училиште”. Ученик је у ту школу долазио јер је морао, учио је „за учитеље” и „за своје родитеље”, а не за себе, често је из школе бежао, а велики проценат је потпуно напуштао тај начин школовања. Реч је о томе да се школа мора поставити као институција која припрема за живот, као место на коме се учи за живот, на коме се живи и животом учи за живот, као место на коме се радо борави, у које се радо долази и у којем се лако, неусиљено, у хуманом окружењу усвајају и знања и вештине и навике и развијају способности за активно укључивање у друштвену заједницу, али и у друштвену заједницу која је знатно шира, европска, па и светска (глобална).

Таква школа подразумева предузетнички дух, предузетничку климу: уместо „лекционизма” у оквиру којег наставник „предаје” и чека повратну информацију кроз понављање од стране ученика, при чему се захтева да се искажу лекције у истом или веома сличном облику како их је наставник представио ученицима, предузетничка школа тражи пуну (предузетничку) активност и наставника и ученика. Уместо усвајања теоријских знања, предузетничка школа тражи учење са разумевањем, учење путем откривања истина у објективној стварности, учење кроз практичну активност. Уместо школе као места које је издвојено из објективне стварности и омеђено зидовима школске зграде, предузетничка школа је отворена, знања се стичу и у згради школе, али и у практичном животу, у непосредној стварности, у окружењу у коме се активно живи. Уместо реализације наставног плана и програма, предузетничка школа тражи курикулум, као ход и ток кроз садржаје, али као заједнички живот уче-

¹⁵ Вук Стефановић Караџић је у Српском рјечнику из 1852. године, под називом „бубота”, бележио: „Био је обичај да ђаке суботом послје подне учитељ бије без икакве кривице, само зато што је субота. Ако је ко тог дана прије подне или макар послје подне био бивен за какву кривицу, то му се није бројило!”

ника и наставника у објективној стварности, у свим аспектима живота друштва: у култури, у спорту, у науци, у уметности, у производњи, на тржишту...

Курикулум предузетничке школе темељи се на следећим принципима:

- осигурање квалитетног васпитања и образовања за све ученике,
- осигурање једнаких васпитно-образовних шанси за све ученике,
- осигурање обавезности општег образовања за све ученике,
- осигурање вертикалне и хоризонталне проходности кроз различите нивое образовања,
- осигуравање укључивања свих ученика у васпитно-образовни процес,
- научна утемељеност знања, вештина, навика и развоја способности,
- осигурање поштовања људских права и слобода и права деце,
- развијање животних и професионалних компетенција,
- осигурање пуне демократске климе за све учеснике васпитно-образовног процеса,
- осигурање пуне аутономије институције васпитања и образовања – школе,
- осигурање педагошког и школског плурализма,
- усаглашеност васпитно-образовног рада са нормама и стандардима васпитања и образовања на европском образовном простору (Excellence in entrepreneurship and enterprise skills, The ETF – European Training Foundation, http://www.etf.europa.eu/web.nsf/pages/Towards_excellence_in_entrepreneurship_and_enterprise_skills_EN).

Наставник предузетничке школе није предавач. Он је онај који показује, који указује на правилности, водитељ, организатор, реализатор, равноправни (искусни) учесник, пример за углед у тражењу нових идеја и изналажењу решења, у сналажењу у конкретним животним ситуацијама. Наставник је, заправо, оличење свега онога што се циљно жели постићи од ученика: образованост, васпитаност, предузетнички дух, предузетничко понашање, успешност у животу...

Основне парадигме развоја предузетништва у нашим школама

У процесу институционалног васпитања и образовања на предузетништво треба гледати из више угла, па тако:

- предузетништво је везано за све аспекте људског понашања и деловања – развија креативност, поспешује рађање идеја и обогаћује људске потребе;

- предузетништво обухвата збир знања, вештина, навика и способности, али и креативност, покретачки дух, храброст, одговорност, динамичност, посвећеност, упорност;
- коначно, предузетништво је битан предуслов остваривања концепта демократског друштва у чијој основи је тржишна оријентација у привређивању.

Зато је неопходно васпитавати и образовати све, без изузетка, за предузетништво, како би се људи лакше сналазили у области пословања, како би се лакше одређивали у избору послова, како би лакше препознавали и развијали потенцијал у себи и како би се лакше сналазили у животу уопште. Другим речима, неопходно је развијати „људски капитал” кроз образовање и стално усмеравање на партнерство, демократска правила развоја друштва и законитости које владају на тржишту. Предузетништво се темељи на четири главна принципа:

- откривање, управљање и размена знања, вештина, навика и способности у раду предузећа (у приватном и јавном сектору), посебно у развоју малих и средњих предузећа,
- пружање максималне друштвене подршке развоју предузетништва (овај прилог посебно наглашава предузетничке вештине у процесу васпитања и образовања, у институцијама система – школама),
- формирање најделотворнијих форми посредовања у премошћивању прелаза из институција васпитања и образовања – школа и професионалног бављења (центри за развој каријере),
- учвршћивање веза између представника предузећа, послодаваца и запосленика, као и других институција цивилног друштва за активно учествовање у дефинисању и спровођењу политике, као и праћењу, вредновању и евалуацији у процесу целоживотног учења (<http://www.etf.europa.eu/web.nsf/pages>).

Постојећи наставни планови и програм (*curriculum*) у Србији, готово и да не садрже наставне садржаје на којима би се заснивало образовање за познавање тржишта, за познавање психологије купаца, за испитивање потреба тржишта и купаца, за упознавање нових технологија итд. Наставни рад се не фокусира на садржајима који представљају профил предузетника, његов лик, нарав, улогу, неопходне предуслове које он мора поседовати, или постићи, као би остварио успех (рад, прецизност у раду, тачност у раду, искуство, предузетничку страст, предузетничку упорност и истрајност итд). Исто тако, у тим документима, као и у образовној пракси уопште, нема садржаја за обуку младих људи како да пронађу идеју, како да је остваре, како да се докажу и потврде на тржишту.

Зато курикулуме треба обогатити садржајима који ће омогућити стицање знања о предузетништву.

Васпитање као процес који је примерен човеку и прати га од рођења до краја живота јесте, истовремено, најшире поље учења о предузетништву. Наиме, човек целог живота васпитно делује (васпитава друге) и прима васпитне утицаје – васпитава се. Као једино живо биће које се *мора* васпитавати за рад, за предузетништво, васпитање нужно има егзистенцијални карактер.

Када се пише о васпитању за предузетништво посебна пажња усмерава се на школу и жели се сагледати њен допринос васпитавању за успешан *живот*. То значи да се школи жели одредити једна битно другачију функција од оне коју она сада (до сада) има. Наиме она је била и јесте место на коме се учи. Међутим, она мора бити конципирана као место на коме се живи и животом учи за живот, односно место где се директно припрема за предузетништво и где се развија предузетнички дух.

Је ли школа, и може ли бити, место на коме се развија предузетничка свест, негује предузетнички дух, место на коме се живи и на коме људи кроз живот васпитавају за живот? Одговор на ово питање, односно – испуњење тог задатка у унифицираној традиционалној школи је дискутабилно. Зашто?

Традиционална школа има устаљене форме:

- уместо објективне стварности ученицима се нуде наставни предмети;
- уместо практичне припреме за стварни живот, уче се лекције, при чему није могуће изнаћи погоднију форму од учења напамет, без удубљивања у суштину и без изналажења везе између наученог и стварног живота;
- уместо континуитета, нуди се измена наставних часова и међучасовних пауза – одмора,
- уместо међугенерациских сусретања и учења опонашањем, нуди се формална вршњачка група – једнако неискусних, унутар које је занемарљива могућност активне размене искустава,
- уместо учења по моделу, ученицима се нуди предавање и акумулација исказаних чињеница (конкретности) и генерализација (општости – правила, закона, дефиниција, повратних информација, алгоритама...),
- уместо практичне активности, засноване на мисаоној активности и раду, по систему уске повезаности когнитивних, афективних и психо-моторичких процеса, од ученика се тражи пажња, памћење и репродуковање,

- уместо диференцијације на основу склоности и способности, те интереса везаних за крајни циљ (егзистенцију), од ученика се тражи унификација по систему свима једнака шанса,
- уместо животне околине пуне нејасноћа и сложености, какав је уистину стварни свет и живот, ствара се вештачко конструисана педагошка клима, која реално није најбоља околина за учење,
- уместо припреме за конкретне, егзистенцијалне вредности, школа постаје „шопинг свега и свачега” и
- коначно, припрема за стварни живот у објективној стварности врши се у строго контролисаним, вештачки оствареним, од стране наставника вођеним активностима, што је најјаснији показатељ непримерности школе животу.

Да би школа васпитавала за предузетништво, односно да би потпуније припремала младе људе за живот, потребно је мењати њену унутрашњу организацију, а то значи:

- мењати наставну стратегију (дидактичке системе, методе рада, облике рада),
- мењати наставне планове, наставне програме, курикулум,
- мењати циљ и редифинисати задатке васпитања и образовања,
- мењати међусобне односе главних учесника у наставном процесу (ученика и наставника), посебно у односу на приступ раду на наставним садржајима.

У стварном свету људи преговарају, посредују, артикулишу своје мисли, доказују, производе, експериментишу, планирају, промишљају, дизајнирају, граде, проучавају, играју, одређују односе, предвиђају и стварају – уз многа друга настојања. И они то раде, а да им нико не стоји за леђима. За живот у стварном свету, односно за предузетништво, нису довољна само усвојена знања, у виду чињеница и генерализација. Потребна је стална присутност свести и коришћење искуства стечених у већ доживљеном. Потребно је имати изграђена чула (сензорне способности) за уочавање објективне стварности (вид, слух, укус, мирис, тактилна осећања, осећање за бол, за притисак, за кретање, за мировање...). Потребна је „унутрашња прерада”, мисаона прерада, у циљу схватања веза и односа (мисли, осећања, компарација, упоређивање, мењање, анализа, синтеза, систематизација...). Потребне су представе, предоцбе... Потребно је да се постави циљ и да се свесно, намерно настоји остварити. Другим речима, потребна је личност која је свесна себе у објективној стварности („Ја”, разум, ум, когниција, интелект), коју краси воља (а то значи присутност мотива, намере – одлуке и деловања) и која има изграђен идентитет. Потребна је способност деловања у правцу постизања циља, уз спремност са-

владавања (превладавања) унутрашњих и спољашњих препрека, за шта је неопходно јединство физичке, интелектуалне, моралне и радно-делатне снаге.

Да ли, у том циљу, треба уводити посебне предмете, или наведене садржаје интегрисати у већ постојеће наставне предмете и укупан рад наставника и ученика на наставним садржајима, питања су о којима треба посебно промишљати.

Живот у демократском друштву са тржишном оријентацијом у привреди тражи конкретна знања, конкретне вештине и конкретне навике. Тражи способност за конкретан рад. Зато програмску оријентацију по принципу – све треба научити свему – треба поново ставити на разматрање. Уместо традиционалне оријентације да треба све поучавати свему, ради се на томе да треба конкретног ученика, конкретног будућег човека, учити конкретне садржаје? Је ли боље знати много, али површно, или је боље знати конкретно, али интензивно, дубоко?

У циљу припреме за егзистенцију, за живот, пожељна су свеопшта сазнања, али и конкретна, интензивна знања у одређеној области. Потребно је опште образовање, али и струковне специјалности које упућују на конкретну активност, на рад и предузетништво.

Све то поново намеће питање мењања циља и редесфинисања задатка васпитања и образовања.

Када се васпитање схвати као припрема за живот, онда је неопходно формулацији васпитања додати педагошку синтагму – *осијособљавање за самоваспитавање*. То не значи да ученик са узрастом постепено или потпуно излази из сфере васпитања, тј. да престаје потреба за васпитним деловањем других људи. Напротив, на тај начин се постиже деловање два фактора: васпитања и самоваспитања (уз стални нагласак да је васпитање процес који траје од рођења до смрти).

Сходно савременим друштвеним токовима циљ васпитања подразумева оспособљавање за обављање послова различите сложености; свестраност у чијој основи је образовање, самообразовање; васпитање и самоваспитање и спремност младе генерације да преузме одговорне функције за даље унапређивање и развој друштва.

Припремљен за живот (васпитан) је човек који је спреман преузети одговорност за своје физичко и здравствено (благо)стање, за активно коришћење интелектуалних потенцијала, за владање у објективној стварности у складу са моралним нормама, за рад и активности које му омогућавају егзистенцију и за неговање естетских вредности и квалитета. То је самостална личност у погледу избора, вредновања, евалуације својих приступа објективној стварности и односа свих других субјеката у тој стварности.

Када почети учити о предузетништву? У складу са педагошком чињеницом да човек никада довољно рано није самосталан, са предузетничким образовањем треба почети од првих сазнања у најранијем детињству. То значи пре поласка у вртић, у породици, касније у дечјем вртићу, у основној, али и после у средњој школи, док специјализација за струковна занимања треба да се стиче на средњошколском и високошколском нивоу.

Другим речима, учење о предузетништву, у образовном и школском систему Републике Србије, захтева промену унутрашње наставне структуре школе, њених курикулума, наставних садржаја, положаја ученика у процесу наставе али и положаја наставника у процесу те исте наставе.

Коначно, за успех у унапређивању васпитања и образовања за предузетништво потребан је наставник који је посебно припремљен за такав рад. Без промењеног наставника нема промењене праксе рада школе. То значи да треба најпре вршити обуку наставника и то у непосредној школској стварности. Научити га новим облицима комуникације са ученицима, у којој је акценат на истраживању, на трагању за знањима, вештинама и навикама, на практичном производном раду и на предузетништву.

ЛИТЕРАТУРА

- Богдановић-Чурић, Ј. (2007). *Емоционална интелигенција, стрес и школски успех адолесцената*. Источно Сарајево.
- Ђорђевић, Ј. (1990). *Интелектуално васпитање и савремена школа*. Сарајево: Свјетлост.
- Ђорђевић, Ј. (1976). „Морално и друштвено васпитање”. У: *Зборник* (т. 9). Београд: Институт за педагошка истраживања, Просвета.
- European Reference Framework for Key Competences for Lifelong Learning* (2007). Брисел. Доступно на: <http://www.seecel.hr/>.
- Европска комисија; Осло агенда за предузетничко образовање у Европи (*Oslo Agenda for Entrepreneurship Education in Europe*), Осло, октобар 2006, Доступно на: <http://www.seecel.hr/>.
- Европска комисија; Зелена књига: Предузетништво у Европи (*Green Paper: Entrepreneurship in Europe*), Брисел, јануар 2003. Доступно на: <http://www.seecel.hr/>.
- Glasser, W. (1990). *Квалитетна школа, Школа без присиле*, Загреб: Educa.
- Грандић, Г. и Гајић, О. (2001). *Теорије интелектуалног васпитања*. Нови Сад.
- Вон Хартмут, Х. (1997). *Хумана школа, Школа мишљења на нови начин*. Загреб: Educa.
- Херберт Г. (1994). *Педагогија – темељна знања*. Загреб: Educa.

- IPA програм Европске уније за више корисника, Предузетничко учење – приступ кључним компетенцијама, ИСЦЕД, ниво 2, Доступно на: <http://www.seecel.hr>.
- Качапор, С. (2011). *Pedagogikal basis for entrepreneurship Education* – Педагошке основе учења о предузетништву. Сарајево: ТДП.
- Качапор, С. (1996). *Историјски преглед наставе и развоја школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Качапор, С. и Вилотијевић, Н. (2005). *Школска и породична педагогија*. Учитељски факултет у Београду и Филозофски факултет у Косовској Митровици.
- Качапор, С., Вилотијевић, М., Кулић, Р. и Круљ, Р. (2002). *Педагогија*. Сарајево, 2002.
- Клајић, Б. (1984). *Рјечник страних ријечи, тпуђице и посуђенице*, Загреб: Накладни завод МХ.
- Круљ, Р., Качапор, С. и Кулић Р. (2003). *Педагогија*. Београд: Свет књиге.
- Кулић, Р. и Деспотовић, М. (2005). *Увод у андрагогију*. Зеница.
- Мелагоса, Ј. (2000). *Животи без стиреса*. Београд: Препород.
- Национална стратегија за младе, „Службени гласник РС”, бр. 55/05, 71/05 – исправка и 101/07, Београд, 9. маја 2008.
- Пауновић, С., Предузетничко образовање – како га учинити ефикаснијим и предузетнијим? Entrepreneurship education – how to make it more efficient and entrepreneurial?, Доступно на: <http://www.singipedia.com/content/257>.
- Excellence in entrepreneurship and enterprise skills, The ETF – European Training Foundation, http://www.etf.europa.eu/web.nsf/pages/Towards_excellence_in_entrepreneurship_and_enterprise_skills_EN.
- Питер Ф. Дракер, Светски економски форум; образовање новог таласа предузетника, Швајцарска, јануар 2009. Доступно на: <http://www.seecel.hr/>.
- Поткоњак, Н. и Шимлеша, П. (Ур.) (1989). *Педагошка енциклопедија*. Београд.
- Поткоњак, Н. (1984). *Остваривање васпитне улоге школе*. Београд: Привредни преглед.
- Стратегија развоја конкурентних и иновативних малих и средњих предузећа 2008–2013, Владе Републике Србије.
- Препорука Европског парламента и Савета о кључним компетенцијама за доживотно учење (2006/962/ЕЦ), Службени лист Европске уније, Л 394/10, 2006).
- Карацић, В. С. (1852). *Српски рјечник*. Беч.
- Увођење доживотног предузетничког учења, Министарство економије и регионалног развоја, Београд, 2009, Доступно на: <http://www.kombeg.org.rs>.
- Влајковић, Ј. (2005). *Животне кризе*. Београд: Штампарија „Ћук”.
- Вукасовић, А. (1976). *Интелектуални одгој*. Загреб: Школска књига.

Вукасовић, А. (1974). *Морални одгој*. Загреб: Школска књига.

Вукасовић, А. (1975). *Морални развијак дјетета*. Загреб.

Wiebe, D. J. (1991). „Hardiness and stress moderation. A test of proposed mechanisms”.
У: *J Pers. Soc. Psychol.*

Закон о основама система образовања и васпитања у Србији, 2009.

Заједно стварати раст и радна места: Нови почетак за Лисабонску стратегију,
(*Communication to the Spring European Council: Working Together for Growth and Jobs*, <http://europa.eu.int/growthandjobs/>)

Sait Z. Kačapor

ENTREPRENEURSHIP AS A GOAL AND OUTCOME OF EDUCATION¹⁶

Summary

In our society, which aims at developing itself as a democratic society, and whose base is the market orientation of the economy and, as such, is striving for a place in the European community, education for entrepreneurship is becoming increasingly important. It assumes re-examination of the objective of education and embedding the most important postulates of entrepreneurship in it: entrepreneurial lifestyle, building entrepreneurial spirit, imagination, perseverance, consistency, positive attitude towards work, according to the results of legality and respect for the market. This does not mean reducing or reducing any component making the goal of education so far. Rather, it means only a supplement and improvement of pedagogically specific objective of education.

Redefinition of education today is actual, not only in our country, and not only in neighboring countries but also in Europe as a whole. Reality of life shows that the primacy of entrepreneurial spirit, success in production and competitiveness in the market, from Europe, in which it was dominantly present, already has moved to the countries of the Far East countries and America, and that our country is in the race market orientation of foreign investing almost completely unprepared.

In our social environment, this issue has a special and specific significance. Traces of the past including the most painful human suffering, persecution, exile, and destruction of material goods, are visible everywhere.

An unfavorable economic position of young people is also obvious. About 40% of young people between 20-24 years of age and one-quarter of young people between 25 and 29 years old are unemployed.

Young people who are employed work in unfavorable conditions ... A large number of young people do not work in their field of expertise and have jobs that require lower qualifications than those they already possess.

In Kosovo and Metohija, all these problems are multiplying, requiring the involvement of all social factors, as well as international, especially European Community, so as to be resolved. Educational solutions, among others, should be sought in education for entrepreneurship.

The aim of education is to prepare all members of society for entrepreneurship, especially the younger generation, for economic and other social progress (for economic growth and development, the competitiveness of the national economy) and for a better position of each individual in it.

The term "entrepreneurship education" that is extremely actual in the United States and the European Union, is completely variously understood in our region.

This paper strives to explain these concepts.

¹⁶ Рад је примљен: 13. септембра 2012, а прихваћен за објављивање на састанку Редакције Зборника одржаном 21. новембра 2012.

Education for entrepreneurship can be realized in significantly different conception of the school and the course curriculum and class process in it, than that which existed in the traditional school system. Of course, educating for entrepreneurship, in the entrepreneurial school, can be realized by the entrepreneurial teacher who is the personification of what we want to achieve with students: education, good manners, punctuality, responsibility, diligence, success ...

Entrepreneurial school teacher isn't a lecturer. He is the one who shows and indicates regularity, he is a manager, organizer, executer, equal (experienced) participants, setting the example in searching for new ideas and finding solutions to specific situations ...

Living in a democratic society with a market orientation of the economy requires specific knowledge, specific skills, and specific habits. It requires capability for concrete work. Therefore, program orientation on the principle 'all should learn everything' should be reconsidered.

In order to prepare for life and improving of knowledge, specific skills, habits and abilities are desirable. General education is necessary as well as abilities that indicate specific activity, work, success in the production and market success.

Key words: education, aim of education, entrepreneurship, entrepreneurial learning, learning about entrepreneurship, learning for entrepreneurship.